

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра культурології

Кваліфікаційна робота
освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр

на тему: **«РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРАЦІ В УКРАЇНСЬКІЙ,
АМЕРИКАНСЬКІЙ І БРИТАНСЬКІЙ ПРОЛЕТАРСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
1930-Х РОКІВ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
спеціальності 034 Культурологія
Красій Юлія Юріївна

Науковий керівник: Брюховецька О.В.,
кандидат філософських наук

Рецензент Дорошенко А. Д.,
старша наукова співробітниця
Національного музею мистецтв імені
Богдана та Варвари Ханенків

КИЇВ 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНИЙ ТА ЛІТЕРАТУРНИЙ КОНТЕКСТ США, ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1930-х РОКІВ	8
I. 1. Велика депресія та її вплив на робітничу літературу США	8
I. 2. Економічна криза та «довгі 1930-ті» у Великій Британії.....	12
I. 3. Індустріалізація та встановлення соціалістичного реалізму в радянській Україні	15
I. 4. Взаємодія США, Великої Британії та Радянського Союзу	20
РОЗДІЛ II. ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ У США, ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ ТА СРСР У 1930-ТІ РОКИ ТА ЇХНЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ У РОМАНАХ «THE FLIVVER KING» Е. СІНКЛЕРА, «LOVE ON THE DOLE» В. ГРІНВУДА ТА «ІНЖЕНЕРИ» Ю. ШОВКОПЛЯСА	24
II. 1. Репрезентація тейлоризму та фордизму у США у романі «The Flivver King» Е. Сінклера.....	24
II. 2. Елементи тейлоризму та система Бедо у Великій Британії. Праця у романі «Love on the Dole» В. Грінвуда.....	27
II. 3. Ударництво та стахановський рух у СРСР та їхнє відображення у романі «Інженери» Ю. Шовкопляса	31
II.4. Подібні риси у романах «The Flivver King» Е. Сінклера, «Love on the Dole» В. Грінвуда та «Інженери» Ю. Шовкопляса	35
РОЗДІЛ III. ТІЛО РОБІТНИКА У РОМАНАХ «THE FLIVVER KING» Е. СІНКЛЕРА, «LOVE ON THE DOLE» В. ГРІНВУДА ТА «ІНЖЕНЕРАХ» Ю. ШОВКОПЛЯСА	38
III.1. «Механічність» тіла та втома у «The Flivver King» Е. Сінклера	38
III. 2. Від переваги людини над машиною до переваги машини над людиною у «Love on the Dole» В. Грінвуда.....	40
III.3. Випробовування тіла у «Інженерах» Шовкопляса.....	42
ВИСНОВКИ	44
БІБЛІОГРАФІЯ	46
ДЖЕРЕЛА	49

ВСТУП

Актуальність. В історичних описах 1930-ті виправдано постають доволі похмурими та складними. У Сполучених Штатах наприкінці 1929 р. стається економічний крах на Волл-стріт, що згодом переростає у Велику депресію — економічну кризу, що вплинула на рівень життя населення. У Великій Британії, де економічний спад тривав ще у 1920-х, Велика депресія була однією з причин підняття рівня безробіття. СРСР у 1930-х під владою Сталіна трансформується у промислову державу коштом великої кількості життів та ресурсів, і радянська Україна зокрема переживає масову колективізацію, Голодомор та Великий терор 1937-1938 рр. Літературна діяльність у цей період характеризується великою увагою до пролетарської літератури. Маємо уточнити, що в нашій роботі під пролетарською літературою маються на увазі художні твори, що були написані робітниками та/або про робітників. 1930-ті рр. у контексті пролетарської літератури довгий час були малодослідженими, тому чітка термінологія поки що відсутня, і дискусії стосовно жанрових меж і визначень тривають. Досліджувані літературні твори у нашій роботі ми також називаємо робітничими або виробничими, проте завжди йдеться про те, що це романи про індустріальних робітників та їхню працю.

На початку роботи перед нами стояв вибір: досліджувати образи персонажів або процеси праці. Для дослідження образу персонажа, у нашому випадку робітника, потрібна рефлексивна дистанція і глибоке розуміння того як конструювався дискурс навколо образу робітника. Зважаючи на це, ми зробили вибір на користь дослідження процесів праці. Цей вибір також підсилюється тим, що дослідження процесів праці є свіжим та перспективним напрямком, особливо у поєднанні з питаннями тілесності.

Частина нашої роботи присвячена аналізу зображень тіла робітника. Ця тема привабила нас, тому що тіло робітника отримувало багато уваги в період розробки наукових методів організації праці (це, наприклад, тейлоризм або система Бедо. У СРСР Центральний інститут праці під керівництвом О. Гастева

впроваджував ці системи до періоду стахановства, у Харкові певний час існував український аналог). Оскільки всі методи були покликані на те, аби збільшити прибуток та обсяги виробництва, потрібно було дослідити як функціонує тіло робітника і як змусити його функціонувати ефективніше. Наслідки такого ставлення до тіла робітника певною мірою зображені у досліджуваних нами романах.

Аби проілюструвати наше дослідження прикладами, ми обрали по одному конкретному роману з кожної країни. При виборі романів ми керувалися такими критеріями: написання та друк у 1930-х рр. і наявність описів та зображень праці на виробництвах. Роман «The Flivver King» Ептона Сінклера розповідає долю чоловіка, що влаштовується працювати на завод Т. Форда. Цей твір ілюструє як змінювалася організація виробництва автомобілів Форда, і як разом з цим змінювалася доля робітників заводу. «Love on the Dole» британського автора Вальтера Грінвуда показує бідність у Північній Англії у 1930-х, а також історію зачарування та розчарування від праці на виробництві. У романі «Інженери» Юрія Шовкопляса представлена історія першого випадку видобутку хімічної речовини піридину в радянській Україні та у СРСР загалом. У романах зображені процеси фізичної («The Flivver King» Е. Сінклера, «Love on the Dole» В. Грінвуда) та розумової праці («Інженери» Ю. Шовкопляса).

Окремо хочемо пояснити вибір саме українського радянського роману. Літературознавці у дослідженнях радянської літератури, коли йдеться про робітничий жанр зокрема, схильні звертатися до аналізу переважно російських радянських творів, залишаючи поза увагою доробки авторів інших національностей. Зміщення фокуса з російського радянського на український радянський роман дозволяє нам показати, що пролетарська література була значно ширшою, а український літературний процес був доволі різноманітним. Тому другий аспект актуальності нашої роботи пов'язаний з необхідністю вписати українські літературні і соціальні процеси у світові та вивести їх з тіні домінантного й досі русоцентричного розуміння радянського періоду.

Ступінь наукової розробки. Робітнича література 1930-х у США, Великій Британії та Україні досліджена різною мірою. Найбільшу увагу, особливо в останні два десятиліття, приділено британській літературі 1930-х. «The Cambridge Companion to British Literature of the 1930s» за редакцією Дж. Сміта та «A History of 1930s British Literature» за редакцією Б. Колманна та М. Тонтонна є тими працями, у котрих зроблена спроба подивитися на британську літературу 1930-х з різних боків. Критичний аналіз американської літератури 1930-х найповніше представлений у збірнику «The Cambridge Companion to American Literature of the 1930s» за редакцією В. Соломона, а також у книзі Б. Фолі «Radical Representations: Politics and Form in U. S. Proletarian Fiction, 1929-1941», де авторка розглядає види пролетарських романів та впливи на американську пролетарську літературу загалом. Огляд українських радянських робітничих романів представлений у працях радянських літературознавців. Ідеологічна заангажованість радянського літературознавства не дозволяла критикам глибоко аналізувати літературні твори. У пізньорадянський період повільно та несистематично починаються з'являтися нові думки та більш критичне ставлення до літератури соціалістичного реалізму. Такі дослідження українського радянського роману представлені у працях українських літературознавців З. Голубевої («Український радянський роман 1920-х») та В. Дончика («Український радянський роман. Рух ідей та форм, (1941-1981)»). Пострадянське літературознавство переважно або відкидає дослідження робітничої літератури, або бере до уваги лише російські радянські твори, тому праць з аналізом українських робітничих романів бракує. У сучасній Україні дослідження літератури 1930-х зосереджені радше на творах представників Розстріляного відродження, а до робітничої літератури увага значно менша. Деякі аспекти українських радянських робітничих романів розглянуті у статтях О. Філатової, М. Ткаченко, Т. Свербілової та низки інших.

Об'єкт. Об'єктом дослідження є робітничі романи 1930-х, а саме роман американського письменника Ептона Сінклера «The Flivver King» (1937),

британського письменника Вальтера Грінвуда «Love on the Dole» (1933) та українського письменника Юрія Шовкопляса «Інженери» (1934).

Предмет. Зображення процесів праці та тіла робітника в обраних романах.

Метою нашої роботи є аналіз зображення процесів праці та тіла робітника в американських, британських та українських романах 1930-х.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- дослідити історичний та літературний контекст США, Великої Британії та радянської України 1930-х рр.;
- розглянути зображення тейлоризму та фордизму у романі «The Flivver King» Е. Сінклера;
- проаналізувати зображення елементів тейлоризму у романі «Love on the Dole» В. Грінвуда;
- проаналізувати зображення ударництва та стахановського руху в романі «Інженери» Ю. Шовкопляса;
- простежити подібні риси у репрезентації праці в романах «The Flivver King» Е. Сінклера, «Love on the Dole» В. Грінвуда та «Інженерах» Ю. Шовкопляса;
- проаналізувати зображення тіла робітника в романах «The Flivver King» Е. Сінклера, «Love on the Dole» В. Грінвуда та «Інженерах» Ю. Шовкопляса.

Метод. У роботі використано порівняльний аналіз, запозичений з праць С. Бак-Морс «Dreamworld and Catastrophe: The Power of Mass Utopia in East and West» та Е. де Гієра «Documentary Industrial Novels and the Sociology of Work in the Twentieth Century». Суть нашого методу полягає у дослідженні історичного та літературного контексту США, Великої Британії та радянської України, а також у виявленні політичних та культурних впливів і зв'язків між країнами. Ми також здійснили аналіз зображення процесів праці та тіла робітника відповідно до історичного контексту, і спробували виявити спільні та відмінні риси у цих зображеннях.

Наукова новизна. У нашій роботі вперше було зроблено спробу зіставити та проаналізувати український радянський виробничий роман з американським та британським романом. Схожий аналіз здійснив Е. де Гієр у праці «Documentary Industrial Novels and the Sociology of Work in the Twentieth Century», однак там він розглядає радянські романи російських авторів, а фокус роботи знаходиться на соціологічному значенні таких романів. С. Бак-Морс у «Dreamworld and Catastrophe: The Power of Mass Utopia in East and West» досліджує подібність процесів у США та СРСР і в культурному контексті також порівнює американські та російські радянські мистецькі твори. Для нас важливим був фокус саме на українському радянському романі, оскільки виробничі романи українських авторів є малодослідженими, проте вони так само є цінними й потребують аналізу. Ми прагнемо зробити український радянський досвід видимим і вписати його у світові літературні процеси.

РОЗДІЛ І. ІСТОРИЧНИЙ ТА ЛІТЕРАТУРНИЙ КОНТЕКСТ США, ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1930-х РОКІВ

І. 1. Велика депресія та її вплив на робітничу літературу США

24 жовтня 1929 р. також відоме як Чорний четвер — день, коли стався крах на Волл-стріт, що знаменують початком Великої депресії у США. Події, що розпочалися у 1929 р. не одразу почали називати Великою депресією, і крах сприймався як звичайна рецесія до 1931 року. У попередній рецесії 1921 р. рівень безробіття сягнув 4,9 мільйона осіб, а у 1930 р. безробітними було 4,3 мільйона, тому ситуація спершу здавалася не такою песимістичною. Однак з погіршенням економічного становища країни прийшло усвідомлення, що це наймасштабніша економічна криза у тогочасній Америці. Наприкінці 1930 р. всього за шістдесят днів стався крах близько 600 банків, зокрема це стосувалося банків у штатах Кентуккі, Іллінойсу та Міссурі, де вкладники прийшли по свої заощадження готівкою та золотом.

З 1930 р. по 1932 р. зростала кількість домовласників, що втрачала своє майно: у 1930 р. це було 150 тис., у 1931 – 200 тис., а у 1932 цифра сягнула 250 тис. осіб. Спостерігалось й падіння інвестицій у бізнес з 24 мільярдів доларів у 1929 р. до лише 3 мільярдів доларів у 1933 р. Великі корпорації втрачали кошти через попереднє інвестування в акції, а не заводи та обладнання у 1920-х рр. Фінансова неспроможність населення купувати житло спричинила скорочення будівництва на 80%, що впливало на деревообробну та сталеливарну сфери, і на спроможність оплачувати працю теслярам, сантехнікам, архітекторам тощо. Частина промислових міст потерпала від безробіття, у Детройті, наприклад, під час Великої депресії рівень безробіття зріс до 50%. Частина людей, котрі змогли втриматися на роботі часто мали лише неповний робочий день і отримували меншу заробітну плату.

Історик Девід Елдрідж називає 1930-ті роками зачинених фабрик, черг за хлібом та «Гувервілів» (притулки, котрі безхатченки робили з деревини та

бляхи). Окрім економічного краху біржі, у 1934 р. сталася посуха, що вразила Великі Рівнини, а бурі зняли верхній шар ґрунту з мільйонів акрів землі, що спричинило втрату посівів та худоби.

У 1933 р. президентом Сполучених Штатів обрано Франкліна Рузвельта, котрий разом зі своєю адміністрацією розпочав «Новий курс», спрямований на покращення економіки країни та відновлення довіри до банківської системи. Ці заходи Рузвельта мали успіх, хоч і не змогли забезпечити повного відновлення економіки. Безробіття скоротилося, але його рівень все ще залишався високим (9 мільйонів), а у 1937-1938 рр. після певних економічних покращень сталося ще одне падіння. Відбувся черговий крах на фондовому ринку, промислове виробництво скоротилося на 40% і понад два мільйони робітників втратили роботу — через ці події бачимо, що депресія тривала протягом десятиліття.

Порівняння бурхливих 1920-х рр. з відчайдушними 1930-ми створює враження різкого перепаду, утім варто брати до уваги те, що деякі сектори економіки перебували у кризовому стані ще до 1929 р. Навіть у ревучі двадцяті, що вважаються роками процвітання, сорок мільйонів американців мали дохід, нижчий за прожитковий мінімум.

Слід зазначити й те, що інтенсивність наслідків Великої депресії у різних верствах населення не була однаковою, й економічні труднощі не завжди повністю визначали їхнє існування. Однак, коли йдеться про 1930-ті, то усвідомлюємо, що будь-який аналіз буде вкорінений у контекст Великої депресії та інтелектуальної, політичної та культурної реакції на неї.¹

До 1933 року справи видавничої діяльності значно погіршилися: у порівнянні з 1929 роком доходи зменшилися більше ніж удвічі. У 1934 р. понад 50 000 примірників своїх книги змогло продати лише п'ятнадцять американських авторів. Деякі видавництва оголосили про банкрутство, і новим авторам рідко давали шанс надрукуватися через ризик втратити кошти. Літературні журнали скорочували обсяг своїх видань, також зменшуючи можливості письменників на

¹ Eldridge D. American Culture in the 1930s. Edinburgh University Press, 2008. P. 1-4.

публікацію, призупиняли друк або згортали свою діяльність зовсім. Попри скрутну діяльність видавничої справи, саме письменництво не занепадало.

Д. Елдрідж припускає, що література під час Великої депресії процвітала, тому що безробіття давало письменникам та читачам «час для роздумів». Болісний крах економіки, скрута, дезорієнтованість та загроза національної дезінтеграції могла надихати письменників до рефлексій стосовно причин і наслідків тогочасних подій. Поставали питання стосовно майбутнього Америки. Якою вона може стати й чого варто очікувати? Письменники прагнули відповісти на ці питання та дослідити власну націю.²

Активність письменництва у 1930-ті не можна пов'язувати лише з проблемами, що виникли унаслідок Великої депресії, хоч вона дійсно мала надзвичайний вплив. Імпульси, котрі спонукати американських письменників до літературної праці були різноманітними, як і у будь-який інший час. Д. Елдрідж виділяє серед поширених літературних тем та напрямків 1930-х опозиції політичного радикалізму та ескапізму, літературного модернізму та реалізму, людини та природи, ностальгії та надії на майбутнє, регіону та нації³.

Дослідник літератури Вільям Соломон зазначає, що значна частина літератури, написана у 1930-х рр. пронизана бажанням служити мовцем від суспільно та політично непривілейованих людей⁴.

Ставлення до пролетарської літератури 1930-х у США змінювалося протягом часу. Спочатку, у період активного створення пролетарських текстів у 1930-ті, панувала переважно позитивна думка стосовно цих робіт. Пролетарська проза та поезія активно публікувалися та отримували схвальні рецензії від критиків. З часом, таке ставлення трансформується на користь антикомуністичного та антисталінського, що відбувається, зокрема через позицію та висловлювання певних дослідників. На думку Барбари Фолі, літературний критик Філіп Рав мав чи не найбільший вплив на думку щодо

² Ibid. P. 31-32.

³ Ibid. P. 33-34.

⁴ Solomon W. Introduction. *The Cambridge Companion to American Literature of the 1930s* / ed. by W. Solomon. Cambridge University Press, 2018. P. 4.

пролетарської літератури. Подальші політичні відносини США та СРСР і Холодна війна так само позначилися на місці пролетарської літератури 1930-х в американському каноні⁵.

Критичні дослідження американських літературних 1930-х рр. поступово виходять за межі уявлення, що повернення до реалізму, на протигагу модерністським експериментам, було провідною рисою періоду. У цьому контексті поява категорії пізнього модернізму дозволила детальніше дослідити формальні інновації та творчі пошуки нових наративів у літературі міжвоєнного періоду⁶.

На думку Лори Гапке, з приходом Великої депресії, невіра літературних радикалів у капіталістичні рішення надихнула їх на створення пролетарського роману. Першу згадку про пролетарський роман в Америці приписують Майку Голду – редактору відомого лівого журналу «New Masses». Визначення та характеристики пролетарського роману є темою суперечок для літературних дослідників, утім, виразною рисою піджанру, за словами Л. Гапке, є вкоріненість у безлічі авторських практик. Аби представити соціально-економічні умови існування робітників, які ставали героями романів, автори бралися руйнувати панівні упередження стосовно праці.

З часів Холодної війни, література робітничого класу не отримувала багато уваги від дослідників, оскільки її вважали примітивною, а героїв у творах описували як пласких. Нині переосмислення літератури 1930-х рр. поступово набирає обертів, і літературні критики перечитують твори десятиліття Великої депресії, і своїми аналізами показують, що у тогочасній літературі робітники не зображувалися як безликі рядові персонажі⁷.

У романах 1930-х рр. за спостереженням Л. Гапке, робітники часто поставали у ролі страйкарів. Страйки не завжди мали успіх, і навіть коли

⁵ Foley B. *Radical Representations: Politics and Form in U. S. Proletarian Fiction, 1929-1941*. Duke University Press, 1993. P. 15-16.

⁶ Solomon W. Introduction. *The Cambridge Companion to American Literature of the 1930s* / ed. by W. Solomon. Cambridge University Press, 2018. P. 7.

⁷ Hapke L. Literature and Labor. *The Cambridge Companion to American Literature of the 1930s* / ed. by W. Solomon. Cambridge University Press, 2018. P. 127-128.

робітникам вдавалося досягнути бажаних умов за допомогою страйкування, здобуті покращення нерідко вводилися лише на короткий час, і згодом усе поверталось до попереднього стану. Попри це, більшість тогочасних робітничих романів мають настрої утопічного оптимізму та надій на краще майбутнє.

Барбара Фолі вважає, що канон художньої літератури про т. зв. «штурм барикад» (*storm-the-barricades fiction*, котрий зосереджується на сюжетах боротьби за щось, наприклад, покращення робочих умов) має підтекст безперервного бунту, що, на її думку, не є сліпим наслідуванням вказівок апарату Пролеткульту⁸.

У 1939 році Філіп Рав, оголосив про «смерть пролетарської літератури». З цього моменту змінюється фокус: замість робітничої літератури має писатися та поширюватися антифашистська література. Л. Гапке характеризує це як заміну ворога у певному сенсі. Якщо у пролетарській літературі ворогом були власники фабрик чи капіталісти всередині країни, то тепер це були реакційні сили в інших країнах⁹.

I. 2. Економічна криза та «довгі 1930-ті» у Великій Британії

Стівен Константін у книзі «*Social Conditions in Britain 1918-1939*» зазначає, що поширеною є думка про те, що британські 1930-ті це час, коли панувала знедоленість, депресія та занепад. «Це образ, забарвлений у темні тони, палітра якого складається з черг за допомогою, голодних маршів, нетрів, недоїдання та гострих класових і виробничих відносин»¹⁰ — так С. Константін описує це бачення.

Велика депресія 1929 р. знаменувала економічний спад не лише для Сполучених Штатів, але й для Великої Британії, де побутувала ще одна назва для цього явища — *Great Slump*. Історик Вільям Бьорнс зазначає, що Велика депресія

⁸ Ibid. P. 131.

⁹ Ibid. P. 142.

¹⁰ Constantine S. *Social Conditions in Britain 1918-1939*. Routledge, 1983. P. 1.

вплинула на Велику Британію меншою мірою, ніж, наприклад, на Сполучені Штати чи Німеччину. Безробіття було поширеною проблемою саме для робітничого класу, тоді як середній клас перебував у дещо стабільніших умовах.¹¹ Економічний та регіональний чинники у Британії 1930-х також пов'язані: населення Північних регіонів (і не лише північ Англії, а й Уельс, Північна Ірландія та Шотландія) потерпало від безробіття. Там розташовувалася основна частина промислового виробництва (кораблебудування, виробництво сталі) та шахти. У 1920-х рр. там проходили страйки через погані робочі умови та низьку заробітну плату. Південні території з розвитком нових перспективних індустрій, як-от автомобільної, знаходилися у кращому становищі.

Масове безробіття у промислових містах та селах Уельсу, Шотландії та півночі Англії зростало протягом 1930-х рр. У липні 1929 р. рівень безробіття становив від 23,5% до 29,3%, у грудні 1930 р., за офіційними даними, рівень безробіття зріс до двох з половиною мільйонів. Наприкінці 1932 р. безробіття охопило 3,4 мільйона жителів Великої Британії, і лише у 1935 р. рівень безробіття почав падати¹².

Британська література 1930-х довгий час залишалася маргінальною та малодослідженою. За виразом Джеймса Сміта, 1930-ті роки в каноні британської літератури займали ніякову позицію, оскільки у цей часовий проміжок «високий» модернізм Т. С. Еліота та Джеймса Джойса вже добігав кінця, а післявоєнний іронічний постмодернізм ще не розпочався. Така ніяковість літератури 1930-х призвела до її довгого виключення із загальних літературних досліджень, і лише в останнє двадцятиліття почалося переосмислення місця та значення британських творів, створених у 1930-ті. Так звані, «нові модерністські студії» дозволяють позиціювати літературні 1930-ті у Британії як ключовий

¹¹ Burns W. A Brief History of Great Britain. Facts on File, 2021. P. 215-216.

¹² Gaughan M. Alternative Forms of Modernity: Three Generations of Working-Class Fiction (Lawrence, Greenwood, Sillitoe), 1910-1960. PhD. The University of York, 2007. P. 113-114.

період літератури ХХ ст., де зароджуються, наприклад, поняття пізнього модернізму чи інтермодернізму¹³.

Непопулярність британської літератури 1930-х може бути спричинена тим, що після Другої світової війни погляди на літературу попереднього десятиліття суттєво змінилися. По закінченню війни, як зазначає Патрік Квін, література характеризувалася неоромантичними настроями — це було формою ескапізму від воєнних поневірянь та роздумів про новий світовий порядок та місце людини в ньому. Література 1930-х рр. опісля Другої світової війни втрачає свою актуальність.

1930-ті рр. служили неприємним нагадуванням про складний час Великої депресії та безробіття, що охопило промислові міста та села Великої Британії. П. Квін описує цей період так: «Пам'ять про виснажених робітників, шахтарів, котрі крокували разом зі своїми родинами похмурими, погано освітленими вулицями, над котрими височіли масивні безликі заводи, була занадто яскравою, аби думати про блискучі обіцянки політиків нового покоління»¹⁴.

Частина письменників, чия творчість припала на 1930-ті намагалися показати цю похмурість, бідність та біль тогочасних обставин. Дивитися вперед, а не назад — таким було рішення повоєнного світу, тому література 1930-х рр. відійшла на другий план¹⁵.

Нині інтерес до літератури 1930-х років поживавішав, з'являються нові праці, що пропонують свіжі підходи у дослідженнях, що зосереджуються не лише на політичному елементі, але й застосовують феміністичну оптику (наприклад, праця Ян Монтефіоре «Men and women writers of the 1930s»). «1930-ті знову в моді» — резюмують Бенджамін Колман та Метью Тонтон у вступі до книги «A History of 1930s British Literature»¹⁶.

¹³ The Cambridge Companion to British Literature of the 1930s / ed. by J. Smith. New York: Cambridge University Press, 2019. P. 3-4.

¹⁴ Recharting the Thirties / ed. by P. J. Quinn. Susquehanna University Press, 1996. P. 11-12.

¹⁵ Ibid. P. 12.

¹⁶ A History of 1930s British Literature / ed. by B. Kohlmann, M. Taunton. Cambridge University Press, 2019. P. 1.

Вони також наголошують на тому, що 1930-ті роки мають бути переосмисленими й перевизначеними як ключовий момент у трансформації культури та літератури 20 ст. Б. Колман та М. Тонтон пропонують думати про 1930-ті як про «довгу» декаду замість ставлення до неї як до аномалії: таке ставлення може стати експериментом у переосмисленні літературної періодизації.

1930-ті у критичних літературних дослідженнях намагаються періодизувати як пізній модернізм, «інтермодернізм» або початкову точку *mid-century literature*. Однак жодна з цих періодизацій не дозволяє повністю охопити різноманіття та насиченість літератури тієї декади. Б. Колман та М. Тонтон пропонують розуміти 1930-ті як період тривалого переходу, де співіснували різні форми творення текстів¹⁷.

Називання 1930-х «довгою» декадою допоможе переосмислити панівні категорії, котрі використовуються для вивчення та розуміння досліджуваного періоду. Така назва не фокусується на одному явищі, наприклад, на модернізмі, а радше спонукає думати ширше про літературні процеси, що відбувалися у 1930-ті роки. Дослідження «пізнього модернізму» як опис літературних явищ 1930-х зосереджувалося на кінцевих точках модернізму 1930-1940-х років, і це може бути продуктивною аналітичною категорією у вивченні літератури 1930-х, утім модернізм був лише одним з культурних напрямків, тому зосередження лише на дослідженні модерністських рис літератури 1930-х буде неповним¹⁸.

I. 3. Індустріалізація та встановлення соціалістичного реалізму в радянській Україні

Для України у складі Радянського Союзу 1930-ті рр. були надзвичайно складними та трагічними. Найхарактернішими процесами десятиліття стали встановлення диктатури Сталіна, Голодомор, примусова колективізація,

¹⁷ Ibid. P. 2-4.

¹⁸ Ibid. P. 7.

Великий терор, впровадження п'ятирічних планів, спрямованих на пришвидшену індустріалізацію.

У 1927 р., після розгромлення опозиції Сталіна – Троцького та Зінов'єва – розпочався його цілеспрямований шлях до встановлення одноосібного правління. Найбільша увага скеровувалася на економічні рішення, такі як згортання НЕПу, колективізація та розробка перших п'ятирічних планів, утім, за висловом науковця М. Поповича, «йшлося передусім про створення нової політичної атмосфери»¹⁹.

У 1929 р. починається політика «розкуркулювання». Куркулями могли називати й заможних селян з власними господарствами, і бідних селян, що виступали проти колективізації. Створений образ куркуля мав викликати зневажливе ставлення, він виступав одним з ворогів народу. У 1930 р. починається вже цілковита колективізація села, що потім переростає у масовий голод 1932-1933 рр. Серед причин жорсткої політики стосовно селянства у першій половині 1930-х рр. можна назвати економічні причини, утім іншою вагомою причиною було бажання виснажити селянство і таким чином запобігти будь-яким спробам повстань та спротиву²⁰.

Що стосується впровадження п'ятирічних планів, то перша п'ятирічка (1928-1933) зосереджувалася перш за все на розвитку масштабних інфраструктурних та заводських проєктів (наприклад, будівництво тракторних і автомобільних заводів, зведення великих металургійних заводів, у Магнітогорську та Кузнецьку зокрема, будівництво греблі Дніпрогесу, розширення залізниці). У 1929 році Альберт Ван підписав контракт з радянською компанією «Амторг» на проєктування великого тракторного заводу («Тракторстрой»), який мав виробляти по 40-50 тис. тракторів на рік. У тому ж році, Г. Форд підтримав СРСР у проєктуванні та будівництві автомобільного заводу, що базувався у Нижньому Новгороді²¹.

¹⁹ Попович М. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 1998. С. 559.

²⁰ Там само. С. 560

²¹ De Gier E. Documentary Industrial Novels and the Sociology of Work in the Twentieth Century. Amsterdam University Press, 2023. P. 64.

М. Попович у праці «Нарис історії культури України» зазначає, що п'ятирічний план перед 1929 р. мав дві версії: головну та «оптимальну», де показники досягнень були значно завищені. Головна версія плану дозволяла б досягнути бажаних результатів без великих економічних ризиків, утім з початком дії п'ятирічного плану, головну версію відкинули та взяли орієнтир на завищені показники²².

Роль України в плані індустріалізації була значною. Радянське керівництво за часів Сталіна прагнуло розбудувати військово-промисловий комплекс на Уралі та за ним, аби забезпечити великі промислові об'єкти, проте Україна з природними ресурсами, розвиненими індустріями Півдня та Сходу була важливою частиною у зміцненні мілітарних можливостей СРСР.

Плани індустріалізації потребували не лише природних ресурсів, але й велику кількість спеціалістів, тому в 1930 р. введено обов'язкове початкове навчання, що стосувалося й Української РСР. Окрім початкової освіти, Інститути народної освіти трансформувалися в математичні, педагогічні інститути та інститути професійної освіти, а також відновлено низку університетів, серед них Київський, Харківський, Одеський та Дніпропетровський²³.

Великий терор 1937-1938 рр. допоміг остаточно сформувати атмосферу страху в тогочасному суспільстві. Підготовка до масових репресій розпочалася ще у 1935 р., коли було створено Особливу комісію державної безпеки. До складу комісії входили Сталін, Жданов, Шкірятов, Єжов, Вишинський та Малєнков, і як уточнює М. Попович, ці комуністичні керівники несли відповідальність за організацію Великого терору. Хаотичність, безсистемність, ірраціональність — так можна схарактеризувати репресії проти громадян, оскільки навіть незначні доноси та безглузді звинувачення могли стати причиною розстрілу. Саме ця безглуздість та ірраціональність найбільше формували політичну та суспільну

²² Попович М. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 1998. С. 561

²³ Там само. С. 625-626.

атмосферу страху, оскільки всі громадяни Радянського Союзу мали розуміти, що з будь-якої причини репресованим міг стати будь-хто й будь-коли²⁴.

Українська культура в 1930-ті рр. втратила велику кількість діячів через репресії. Ті митці, котрі уникнули розстрілу чи заслання у табори, мушили підкоритися радянській владі та створювати мистецькі твори за ідеологічними вказівками. У це десятиліття також утверджується жанр соціалістичного реалізму, котрий пануватиме й у літературі.

Термін «соціалістичний реалізм» з'являється у «Літературній газеті» у 1929 р. Соціалістичний реалізм визначали як жанр, що мав репрезентувати тогочасну дійсність в оптимістичних настроях, хоча насправді твори, написані у жанрі соціалістичного реалізму радше мали бути прикладами бажаної реальності. Виникла ситуація, у якій реальність має бути схожою на твір, а не навпаки²⁵.

У рамках соціалістичного реалізму набула поширення виробнича проза. У 1930-х рр. головними героями виробничих творів були переважно робітники, що брали на себе ініціативу в «побудові нової реальності», а другорядні персонажі на кшталт працівника компартії виконували роль мудрого наставника. Події нерідко відбувалися на виробництвах або будівництвах, а головним конфліктом у сюжеті було зіткнення двох типів персонажів: молодого інноватора й прихильника радянської ідеології та старшого спеціаліста, що неохоче йде на експерименти й сумнівається в нових порядках. Звісно, що такий приклад не є всеохопним, а персонажі та їхні мотиви варіюються від твору до твору, утім конфлікт нового радянського та старого імперського, де нове радянське обов'язково перемагає, є надзвичайно поширеним.

Жанр соціалістичного реалізму та літературні твори в ньому створені викликають дискусії серед науковців. Хтось дотримується думки, що у творах соцреалізму нема художньої цінності, оскільки це сліпе наслідування ідеологічно визначених правил, а хтось навпаки стверджує, що мистецтво

²⁴ Там само. С. 562-563.

²⁵ Там само. С. 647-648

соцреалізму можна інтерпретувати, спираючись не лише на ідеологічне підґрунтя.

Одна з найяскравіших рис соцреалізму — ідеологічність та відповідність політичній повістці компартії. Утім, не лише політика та ідеологія творять цей жанр, він не виникає у вакуумі кабінету радянської літературної комісії. Літературознавиця Тамара Гундорова пропонує розглядати соцреалізм як жанр, що формується на підвалинах різних мистецьких традицій, зокрема модернізму та авангарду. Соціалістичний реалізм починається як спроба реалізувати ідеї згаданих мистецьких напрямків, але кінцевої форми набуває за партійними вказівками, що підганяють соцреалізм під ідеологічні вимоги²⁶.

Виробничі романи в українському науковому середовищі нині малодосліджені. Марія Ткаченко помічає, що радянське літературознавство очікувано приділяло увагу цьому жанру, відомими зокрема є праці Зінаїди Голубевої «Український радянський роман 20-х років» (1967) та Віталія Дончика «Український радянський роман: рух ідей та форм» (1987).²⁷ До критичного огляду виробничого жанру долучався й Іван Дзюба зі статтею «Література соціалістичного абсурду». У незалежній Україні виробничій прозі приділяли увагу такі дослідниці як О. Філатова, У. Федорів, Т. Свєрбілова, О. Коновала та низка інших авторів.

Однією з найпопулярніших книг стосовно радянських виробничих романів є робота Катерини Кларк «The Soviet Novel: History as Ritual». У цьому дослідженні авторка більшою мірою говорить про *master plot* — сюжетну основу, що є каркасом для творів виробничої тематики. Авторка ілюструє свої аргументи прикладами з відомих радянських виробничих романів, авторами яких є переважно росіяни. Лише декілька з них — українці за походженням, як, наприклад, М. Островський²⁸.

²⁶ Гундорова Т. Соцреалізм: між модерном і авангардом. *Слово і час*. № 4. 2008. С. 21.

²⁷ Ткаченко М. Особливості виробничої прози в українській радянській літературі: повість Дмитра Бузька «Домни». *Слово і Час*. № 6. 2021. С. 67.

²⁸ Clark K. *The Soviet Novel: History as Ritual*. University of Chicago Press, 1981. P. 3-27.

У дослідженнях української літератури 1930-х рр. превалюють праці, присвячені творам письменників Розстріляного Відродження (серед них М. Хвильовий, В. Підмогильний, М. Яновський), і порівняно мала кількість досліджень зосереджується на виробничій тематиці. Однією з причин може бути відкидання виробничої літератури як цінної через її ідеологічну зумовленість, проте її неможливо викреслити із загального літературного процесу української літератури.

I. 4. Взаємодія США, Великої Британії та Радянського Союзу

Коли говоримо про ХХ ст. та США, Велику Британію та Радянський Союз, то схилиємося частіше до їхнього протиставлення. Утім, акцент лише на відмінностях обмежує наш погляд і створює картинку полярних протилежностей, де на одному боці знаходяться Америка та Англія та розвиток капіталізму, а на іншому — СРСР та соціалізм. Насправді окрім відмінностей, ці три країни мали й спільне та багато в чому були схожі.

Сюзан Бак-Морс починає книгу «*Dreamworld and Catastrophe*», де порівнює двох провідних гравців Холодної війни, СРСР та США, з думки про те, що капіталізм та соціалізм мали спільну ідеологічну силу, що рухала їх до індустріалізації та модернізації. Ця сила — створення масової утопії. Мрія про масову утопію мала в собі ідею про органічне поєднання соціального та особистого світу, подолання дефіцитів та трансформацію природного світу²⁹.

С. Бак-Морс описує схожість урбаністичних та індустріальних процесів на Заході й у СРСР. Наприклад, масове асфальтування радянських міст (на противагу розробкам т. зв. «зелених» міст) робило їх схожими на Західні капіталістичні метрополіси. А возвеличена велика індустріалізація так само наслідувала Західну капіталістичну модель³⁰.

²⁹ Buck-Morss S. *Dreamworld and Catastrophe: The Power of Mass Utopia in East and West*. The MIT Press, 2000. P. IX.

³⁰ Ibid. P. 123.

Між Радянським Союзом та США у перших двох п'ятирічних планах Сталіна відбулася велика кількість співпраці, у якій саме СРСР запозичував технології Заходу. С. Бак-Морс зокрема наводить приклад приїзду радянських інженерів на завод Рівер-Руж для вивчення методів виробництва Форда³¹. Американських інженерів запрошували в Радянський Союз для допомоги у будівництві індустріальних міст та навчання радянських робітників³². У 1920-х роках Радянський Союз активно запрошував технічних інженерів, експертів з управління, архітекторів для співпраці та допомоги у впровадженні НЕПу та першого п'ятирічного плану. Зокрема приїздили експерти з США, Великої Британії та Німеччини.

Друга і третя п'ятирічки, розпочаті у 1933 та 1938 роках збіглися у часі з Великою депресією у Сполучених Штатах та Західній Європі. Обидва плани так само мали у пріоритеті розвиток важкої промисловості та примусової колективізації сільського господарства. Ерік де Гієр зазначає, що економічна криза в Сполучених Штатах стимулювала еміграцію безробітних кваліфікованих працівників до СРСР на початку 1930-х років. Разом з Великою депресією та економічним спадом зменшився й ентузіазм стосовно тейлоризму та фордизму у Радянському Союзі. У період сталінського Великого терору 1937-1938 років, т. зв. американізм втратив свою популярність. Через це велика кількість західних працівників та експертів були змушені покинути СРСР. Радянський прихильник тейлоризму, Олексій Гастєв, був заарештований у 1938 році, і роком пізніше страчений за «контрреволюційну терористичну діяльність»³³.

У радянсько-британських відносинах історики перш за все звертають увагу на зв'язки країн у межах комунізму та комуністичної партії. За В. Бьорнсом, комунізм не мав великого впливу у Британії, але в нього були певні успіхи. Популярність комунізму прослідковується у деяких британських інтелектуалів та науковців, наприклад, у Дж. Д. Бернала (фізик та громадський діяч) та у поета

³¹ Ibid. P. 165.

³² Ibid. P. 167.

³³ De Gier E. *Documentary Industrial Novels and the Sociology of Work in the Twentieth Century*. Amsterdam University Press., 2023. P. 65.

В. Г. Одена, котрий творив у 1930-ті рр., і котрому присвячена низка досліджень у літературі 1930-х. Привабливість комунізму для тогочасних діячів полягала у плановій економіці, що просувалася радянськими симпатками. Ідеї технократичного суспільства та керування експертів, а не політиків на противагу «ірраціонального» британського устрою привертали увагу прихильників комунізму. Комуністична партія Великої Британії, як й інші комуністичні партії того часу, слідувала партійній лінії. Комуністичний Інтернаціонал або Комінтерн, міжнародна організація комуністичних партій, давала директиви, котрі встановлював Радянський Союз³⁴.

У літературі, Ерік де Гієр помічає, що американські та радянські індустріальні романи мають елементи утопії та дистопії. В американській літературі у перші десятиліття 20 ст., на його думку, переважали утопічні погляди. Існувала віра в те, що реорганізація американських виробничих процесів, застосування методів тейлоризму та фордизму допоможе перетворити Америку на справедливе та заможне суспільство. Модернізація виробництва сприяла реалізації «американської мрії». Ептон Сінклер, чий роман «The Flivver King» аналізується в цій роботі, належав до цієї оптимістичної традиції, що вірила у можливість кращого «соціалістичного» або прогресивного світу. На думку Е. Сінклера, Америку можна було перетворити на рай для середнього класу³⁵.

Де Гієр зазначає, що спільною тенденцією у США, західноєвропейських країнах та СРСР, була поступова зміна від утопічного до антиутопічного мислення стосовно американських методів організації праці. Такий зсув був спричинений різними факторами, однак Велика депресія 1929 року мала найбільший вплив. Велика депресія, на думку Чарльза С. Майєра, підірвала всі американські індустріальні утопії³⁶.

³⁴ Burns W. A Brief History of Great Britain. Facts on File, 2021. P. 218-219.

³⁵ De Gier E. Documentary Industrial Novels and the Sociology of Work in the Twentieth Century. Amsterdam University Press, 2023. P. 162.

³⁶ Ibid. P. 165.

У контексті літератури також цікавим є факт, що досліджуваний нами роман В. Грінвуда «Love on the Dole» здобув популярність не лише у Великій Британії, але й у Сполучених Штатах. Американські рецензенти були вражені художнім репортажем з Англії. Попри географічну відстань, відгуки американських критиків відображали ті самі настрої, що і їхніх колег з Британії, описуючи роман як чесний³⁷.

Позитивні відгуки про роман в Америці свідчать про те, що «Love on the Dole», книга про локальні проблеми, що міцно вкоріненні в місцеву закриту спільноту, змогла створити не лише національний, але й міжнародний резонанс. Грінвуд, описавши місцеву громаду, зміг висвітлити болісні моменти міжнародної кризи, котрі були актуальними не лише для Великої Британії³⁸.

Отже, бачимо, що 1930-ті рр. були економічно складними для США, Великої Британії та Радянського Союзу. Велика депресія підірвала економічне становище Сполучених Штатів і спричинила зростання рівня безробіття, особливо у промислових містах. Велика Британія також переживала економічну кризу, що найбільше впливало на північні регіони, де розташовувалася значна частка промислових виробництв. Радянська Україна потерпала від масової колективізації, репресій та індустріалізації. Попри це, літературна творчість не згасала: у США та Великій Британії з'являються художні твори, що рефлексують над причинами економічної кризи, похмурими реаліями тогочасного життя і можливими перспективами. У Радянському Союзі у 1930-х оформлюється стиль соціалістичного реалізму.

³⁷ Gaughan M. *Alternative Forms of Modernity: Three Generations of Working-Class Fiction* (Lawrence, Greenwood, Sillitoe), 1910-1960. PhD. The University of York, 2007. P. 88.

³⁸ Ibid. P. 89.

**РОЗДІЛ II. ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ У США, ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ
ТА СРСР У 1930-ТІ РОКИ ТА ЇХНЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ У РОМАНАХ
«THE FLIVVER KING» Е. СІНКЛЕРА, «LOVE ON THE DOLE» В.
ГРІНВУДА ТА «ІНЖЕНЕРИ» Ю. ШОВКОПЛЯСА**

II. 1. Репрезентація тейлоризму та фордизму у США у романі «The Flivver King» Е. Сінклера

Тейлоризм і фордизм реорганізували виробничі процеси. Їхні нововведення сприяли підвищенню продуктивності праці окремих робітників, що спричинило зростання виробництва. Це своєю чергою дало поштовх економічному зростанню протягом тривалого часу. Поява тейлоризму та фордизму відбулася ще до Першої світової війни, а після неї поширилася й у європейських індустріальних країнах та Радянському Союзі³⁹.

На думку американського історика Чарльза Маєра, котрий досліджував поширення й сприйняття тейлоризму та фордизму в європейських індустріальних країнах, введення цих способів організації праці на виробництвах у Європі було вибіркоким та змішувалося з національними економічними та політичними чинниками⁴⁰.

Основною метою тейлоризму була максимізація ефективності робітників й усунення непотрібних процесів, які сповільняють роботу. Тейлоризм передбачав посилений поділ праці (розбивання процесів на максимальну кількість) та механізацію роботи. Розбивання робочих процесів спрощувало завдання робітників, що дозволяло швидше та ефективніше їх виконувати, оскільки їхні завдання завжди однакові та прості. Така швидкість, повторюваність та одноманітність робить робітників схожими на машини⁴¹.

³⁹ De Gier E. *Documentary Industrial Novels and the Sociology of Work in the Twentieth Century*. Amsterdam University Press, 2023. P. 31.

⁴⁰ Ibid. P. 33.

⁴¹ Sean A. *At War with the Machine: Canadian Workers' Resistance to Taylorism in the Early 20th Century*. *The Great Lakes Journal of Undergraduate History*. 2015. P. 8.

Поділ праці та швидкість виконання робочих завдань не були легкими для самих робітників, прикладом цього є цитата з «The Flivver King»: «Ніколи ще не було пристрою для прискорення праці. Ти просто тиснеш перемикач, і тисяча чоловіків починають працювати швидше... Робітник не може тримати секундомір і рахувати, скільки машин під'їжджає до нього за годину.... Якщо він слабак, то на його місце з десятків сильних чоловіків чекають на вулиці. Закрий рота і роби, що тобі кажуть!»⁴². Цей момент роману також ілюструє абсолютне підкорення робочим процесам на виробництві та механічність виконання завдань.

Натхненність працею Тейлора проявлялася у вірі в те, що науковий менеджмент вдосконалив функціонування тогочасного суспільства не тільки у роботі, а й у всіх сферах життя. Як наслідок, компанії почали відстежувати діяльність робітників поза їхнім робочим місцем. Спеціальні представники компаній проводили бесіди з робітниками про їхній побут у позаробочий час, давали поради та впливали на їхнє приватне життя.⁴³ Приклад цього зустрічається у романі «The Flivver King», коли до Міллі, дружини головного героя (Абнера Шатта), приходять працівники соціального департаменту компанії Форда, де працює Абнер: «Молодий чоловік, котрий прийшов розпитати її про справи, був добрим і співчутливим і дав їй стільки корисних порад, що Міллі не могла всього запам'ятати... Чоловік пішов, а зібрані ним факти були занесені до величезної картотеки в офісі соціального відділу, і Абнеру Шатту повідомили, що він пройшов кваліфікацію»⁴⁴. Практику слідкування за особистим життям робітників, як у прикладі, можна пояснити й тим, що дослідження з організації праці, попри основний фокус на праці, приділяли увагу й позаробочим факторам. Стан житла, звички, здоров'я робітника впливали на його працездатність. Якщо будь-який аспект з переліку не був задовільний, робітника можна було звільнити й найняти іншого – кращого, ефективнішого.

⁴² Upton S. *The Flivver King*. Werner Laurie Ltd, 1937. P. 51.

⁴³ Sean A. *At War with the Machine: Canadian Workers' Resistance to Taylorism in the Early 20th Century*. *The Great Lakes Journal of Undergraduate History*. 2015. P. 9.

⁴⁴ Upton S. *The Flivver King*. Werner Laurie Ltd, 1937. P. 56.

Використання наукового менеджменту та намагання впливати й регулювати життя робітників поза роботою можна назвати спробою створення нового типу робітника та людини. Новий тип людини мав бути досконало автоматизованим, спрямованим на максимальну продуктивність та ефективність⁴⁵.

Тейлоризм та фордизм хоч і дозволили підвищити продуктивність робітників та виробництва загалом, мали негативні наслідки для робітників. На думку Хьюґс, основна проблема полягала в тому, що Тейлор намагався систематизувати процеси праці робітників так, ніби вони були деталями машини, для Форда, ціла фабрика мала функціонувати як машина. Швидке й монотонне повторення робочих завдань викликало стрес і фрустрацію, також не йшлося про задоволення від такої роботи⁴⁶. Фріман пише, що робітники заводу Форда скаржилися, що мають «фордитис» — так вони називали нервовий стан унаслідок роботи на конвеєрній стрічці⁴⁷.

Вислів Хьюґс про фабрику як про машину в уявленні Форда є надзвичайно влучним. У такому уявленні кожна людина ставала б деталлю цієї машини, і у романі Е. Сінклера є цитата, що слугує підтвердження цього бачення. Коли головний герой роману влаштовується на роботу на виробництво Форда, автор пише: «Так Абнер Шатт став гвинтиком у машині, що виникла у голові Генрі Форда і зараз перебувала в процесі інкубації»⁴⁸. Метафора з гвинтиком у великій машині або системі є доволі поширеною у виробничій літературі. Роль людини у такій метафорі ніби применшується. Якщо вона лише гвинтик, значить її можна легко замінити на інший.

⁴⁵ Sean A. At War with the Machine: Canadian Workers' Resistance to Taylorism in the Early 20th Century. *The Great Lakes Journal of Undergraduate History*. 2015. P. 9.

⁴⁶ Hughes T. P. *American Genesis: A Century of Invention and Technological Enthusiasm*. Penguin Books, 1990. P. 187.

⁴⁷ Freeman J. B. *Behemoth: A History of the Factory and the Making of the Modern World*. W. W. Norton & Company, 2019. P. 127.

⁴⁸ T Upton S. *The Flivver King*. Werner Laurie Ltd, 1937. P. 25.

II. 2. Елементи тейлоризму та система Бедо у Великій Британії. Праця у романі «Love on the Dole» В. Грінвуда

У багатьох дослідженнях, що стосуються менеджменту та теорії організації праці, тейлоризм називають одним з найвпливовіших чинників розвитку управління та організації праці у 20 ст., утім, коли йдеться про Велику Британію, історики та соціологи висловлюють сумніви щодо поширення та впливовості цього методу. Зустрічається думка про те, що британські роботодавці відкидали тейлоризм, і натомість схилилися до простої інтенсифікації праці або розвитку стратегій людських відносин⁴⁹.

На думку Толлідей та Цейтлін, збереження ремісничого виробництва і повільний перехід до масового виробництва відбувалися завдяки впливу британських професійних спілок, в інтересах яких був захист ринкової вартості навичок їхніх членів. Британські профспілки прикладали для цього багато зусиль, зокрема, вони намагалися створити стандарт ставок заробітної плати та умов праці, що було б поширеним на якомога більшу кількість території. Британські фірми скептично ставилися до американських методів масового виробництва та організації праці, і вони хотіли уникнути конкуренції з фірмами, що активно ці методи впроваджували⁵⁰.

Однак Кевін Вітстон вказує на те, що управління виробництвом у Великій Британії, як і в інших європейських країнах, ґрунтувалося на основі методів тейлоризму. Ці методи могли використовуватися лише частково та нерівномірно, утім у будь-якому разі вони були присутніми. Інженери та менеджери Великої Британії мали прагматичну позицію, тож перейняли не всю систему Тейлора, а тільки окремі її елементи, що могли принести користь та вигоду⁵¹.

⁴⁹ Whitston K. Scientific Management and Production Management Practice in Britain between the Wars. *Historical Studies in Industrial Relations*. № 1. 1996. P. 47.

⁵⁰ The Power to Manage? Employers and Industrial Relations in Comparative Historical Perspective / ed. by S. Tolliday and J. Zeitlin. Routledge, 1991. P. 279-81.

⁵¹ Whitston K. Scientific Management and Production Management Practice in Britain between the Wars. *Historical Studies in Industrial Relations*. № 1. 1996. P. 48.

Спершу масове виробництво у Великій Британії зросло завдяки іноземним транснаціональним корпораціям, котрі здійснили швидший, у порівнянні з британськими корпораціями, перехід від ремісничого до масового варіанту виробництва. Іноземні корпорації зосереджували свою діяльність у таких галузях як виробництво автомобілів та їхніх деталей, виробництво електротоварів, машинобудування, хімічна промисловість. Важливою рисою роботи цих корпорацій було покладання на суворий нагляд за робітниками й прискорену роботу з машинами, що дозволяло знижувати витрати на виробництво. Закордонні корпорації використовували методи реорганізації або, як пише Пітер Скотт, інтенсифікації праці, наприклад, систему Бедо⁵².

Один з елементів тейлоризму, дослідження часу та руху (time-and-motion study), пов'язаний зі схемами оплати праці, які мали б додатково стимулювати робітників. Ця частина тейлоризму мала вплив на дослідження організації праці у міжвоєнній Британії та найбільше пов'язана з Бедо. Шарль Бедо, французький емігрант, здобув славу в Америці та відомий перш за все як «інженер з ефективності». К. Вітстон зазначає, що особливим внеском Бедо є встановлення точного взаємозв'язку між зусиллям та відпочинком під час роботи. Мірою цього співвідношення стала одиниця Бедо (або одиниця «В»), а основною метою використання цієї одиниці була оцінка зусиль, що прикладає робітник під час роботи⁵³.

К. Вітстон стверджує, що історія наукового менеджменту не може бути «історією Бедо». Консультанти та інженери з ефективності, які працювали з системою Бедо були відсутні в багатьох компаніях, котрі змінювали свої практики управління. Наприклад, у великих автомобільних компаніях Великої Британії не було інженерів Бедо, так само й на какао-комбінаті Роунтрі, де випробовували науковий менеджмент на робітниках. Вплив Тейлора у Британії

⁵² Scott P. The wolf at the door: The trade union movement and overseas multinationals in Britain during the 1930s. *Social History*. Vol 23, № 2. 1998. P. 196-197.

⁵³ Whitston K. Scientific Management and Production Management Practice in Britain between the Wars. *Historical Studies in Industrial Relations*. № 1. 1996. P. 69.

був більш поширеним, та попри це не можна заперечити важливості Бедо, оскільки він був частиною довгострокового підходу в організації управлінням⁵⁴.

Поширеними також були дослідження промислової втоми, існувала, наприклад Дослідницька рада з питань промислової втоми (Industrial Fatigue Research Board). У їхній компетенції знаходилися масштабні дослідження та звіти стосовно методів роботи й втоми, а пізніше у 1930-х рр. фокус роботи зміщується на вивчення мотивації та робочої моралі. Методи наукового менеджменту найбільше використовувалися у нових галузях промисловості, таких як виробництво компонентів двигунів та електротехніки, харчова промисловість, побутова техніка⁵⁵.

Тобто практика наукового менеджменту у Великій Британії, за висновками К. Вітстона, не обмежувалася єдиною схемою ефективності, як, наприклад, Бедо чи Тейлора. Їхні впливи проявлялися у нових механізмах управління виробництвом, у нових розрахунках оплати праці та у детальному вивченні часу та руху⁵⁶.

У «Love on the Dole» Вальтера Грінвуда значна частина роману присвячена епізоду праці на великому виробництві. Головний герой Гаррі Гардкасл, підліток, працює у ломбарді й нудиться від цього заняття, хоч й воно приносило йому невеликий, проте стабільний заробіток і перспективу подальшої роботи. У другій частині роману, перед початком робочого дня, Гаррі вирішує зазирнути на виробництво Марлоу, де працювали сотні робітників. Головний герой настільки вражений, що того ж ранку пробує влаштуватися працювати на виробництво. Його захоплення від великого виробництва підкріплюється мовою автора, що використовує емоційно насичені вирази, порівняння під час опису подій: «І там, величний, вражаючий, стояв сам величезний машинобудівний завод; там, у величезних приміщеннях, тисячі людських пігмеїв рухалися в тісних межах відведеної їм сфери, кожен виконуючи своє завдання, нескінченно

⁵⁴ Ibid. P. 51-52.

⁵⁵ Ibid. P. 57-61.

⁵⁶ Ibid. P. 74.

мала частина заздалегідь визначеного цілого, необхідний гвинтик у великій організації... Він дивився на це, не кліпаючи. Він бачив його раніше, досить часто, але не у світлі сьогодення, як щось, чим він хотів би бути поглинутим. Благоговіння світилося в його зосереджених очах»⁵⁷.

У «Love on the Dole» нема прямого відсилання до тейлоризму, фордизму чи системи Бедо, як у романі «The Flivver King» Е. Сінклера, де чітко зображені методи фордизму. Попри це, у наведеній вище цитаті можна спостерігати елементи тогочасних способів організації праці та ставлення до робітників, зокрема фразу «необхідний гвинтик у великій організації». Показовим є й використання слово «rugmies» в оригінальному тексті, що з англійською можна перекласти як «незначна людина» або «людина, що має недостатньо навичок». Значення людського внеску у робочий процес та працю ніби применшується через те, що управляти машинами легко й не потребує великої кількості знань.

Коли головний герой роману Гаррі влаштовується працювати до Марлоу, його захоплюють та тішать машини й індустріальне середовище. На думку Роджера Вебстера, машини зачаровують Гаррі. Йому довіряють працювати на токарному верстаті, що створює в нього романтизоване уявлення про себе. Герою здається, що йому довірили надзвичайно важливе завдання, тому він думає, що став краще, адже він тепер гідний працювати на токарному верстаті, а не лише ходити й виконувати доручення інших працівників. Взаємодія Гаррі з машиною змінює його початкове романтизоване уявлення ситуації. Машина заволодіває Гаррі, а він стає лише допоміжним елементом або додатком. У цьому моменті також прослідковується метафора циклічності⁵⁸.

Суттєвою рисою машин є їхній циклічний рух, який виключає людину. Постійне обертання по колу притуплює свідомість, як і постійний повтор одних і тих самих дій. Гаррі потрапляє у цей циклічний вир опісля двох років роботи у Марлоу. Цитата, що ілюструє роздуми: «Досі рік здавався йому нескінченним,

⁵⁷ Greenwood W. *Love on the Dole*. Vintage, 1993. P. 18.

⁵⁸ Webster R. *Love on the Dole and the Aesthetic of Contradiction. British Working-Class Novel in the Twentieth Century* / ed. by Jeremy Hawthorn. Edward Arnold (Publishers) Ltd, 1984. P. 56.

чимось таким, що тягнеться в туманну нескінченність майбутнього і не піддається осягненню. В одну мить він побачив дванадцять місяців, які наступали один одному на п'яти в нескінченному задушливому колі, одноманітні, вимучені, як в'язні, що механічно виконують вправи на тюремному подвір'ї»⁵⁹. Монотонна праця починає набридати, і поступово у Гаррі з'являються думки, що, можливо, робота на виробництві не така романтична та захоплива, як йому здавалося спершу.

П. 3. Ударництво та стахановський рух у СРСР та їхнє відображення у романі «Інженери» Ю. Шовкопляса

Як пише де Гієр, американізація виробництва (впровадження методів тейлоризму та фордизму в організацію виробництва) відіграла важливу роль у процесі індустріалізації Радянського Союзу в період від революції 1917 р. до другої половини 1930-х рр. Тейлоризм і фордизм ніколи не були відтворені повною мірою, утім вони сприяли перетворенню з аграрної економіки на індустріальну⁶⁰.

У СРСР, на думку Е. де Гієра, американізація виробництва у 1920-х та на початку 1930-х рр. була умовою реалізації комуністичної утопії або соціалістичного суспільства. Методи фордизму та тейлоризму, впроваджені у Радянському Союзі, були адаптовані у вигляді ударництва та стахановського руху, що розглядалися радянською владою як покращені версії американських методів⁶¹. Фордизм найбільше проявився у час першої сталінської п'ятирічки у 1928-1933 рр. Де Гієр характеризує цей час, як такий, що мав тенденцію до хронічної неефективності та економічного занепаду. Також гостро стояло питання трудової дисципліни робітників.

⁵⁹ Ibid. P. 56-57.

⁶⁰ De Gier E. Documentary Industrial Novels and the Sociology of Work in the Twentieth Century. Amsterdam University Press, 2023. P. 61.

⁶¹ Ibid. P. 162-163.

Загалом, американський вплив на радянську організацію виробництва й праці характеризувався впровадженням конвеєрів, фордизації та збільшенням масового виробництва. Американський темп мав дозволити Радянському Союзу не тільки наздогнати Сполучені Штати, але й перевершити їх⁶².

У Радянському Союзі функціонував Центральний інститут праці, заснований та очолюваний Олексієм Гастєвим. ЦІП був створений задля сприяння поширенню й впровадженню наукового управління працею у СРСР. Гастєв розглядав відносини між групами робітників і групами машин як т. зв. «механізований колективізм». Він також сформулював пам'ятку для роботи, що складалася з шістнадцяти правил. Ця пам'ятка, за словами де Гієра, стала основою тейлоризму Гастєва. Серед правил у пам'ятці були такі настанови як ретельна підготовка інструментів перед початком праці, наголошення на важливості перерв у роботі та поради коли та як саме варто відпочивати та розподіляти працю та час для відпочинку⁶³. У Харкові був український аналог Центрального інституту праці — Харківський інститут праці, де відзначилися Ф. Дунаєвський, С. Сиркін та О. Ліберман. Вони проводили дослідження, що стосувалися різних аспектів праці: умови праці, діловодство, організація тощо.

У контексті ударництва та стахановського руху варто розпочати з того, що у 1920-х рр. кілька кампаній змагання серед т. зв. ударних бригад (котрі склалися переважно з молодих робітників комсомолу) сприяли підвищенню продуктивності праці на різних підприємствах. У 1930-х рр. зародився стахановський рух, який де Гієр називає обмеженою радянською інтерпретацією тейлоризму. У час другої та третьої п'ятирічок відбувалася спроба раціоналізувати виробництво, реорганізувати працю таким чином, аби робітники виконували свої завдання старанніше.

Стахановський рух призвів до великої кількості індивідуальних рекордів та окремих випадків системного підвищення продуктивності праці, утім, це не стало стандартною практикою. У стахановському русі акцент був перш за все на

⁶² Ibid. P. 62.

⁶³ Ibid. P. 62-63.

досягнення рекордної продуктивності за допомогою наявних технологій, в обмежений робочий час.

У 1930-х рр. однією з цілей реорганізації виробництва у СРСР була максимізація виробництва. У цьому бачимо відмінність з тейлоризмом, оскільки ціллю, на яку працює тейлоризм, є максимізація прибутку. Іншою відмінністю є те, що тейлоризм посилював позиції менеджерів, котрі мали контролювати працю робітників і вносити зміни відповідно до обставин. Стахановський рух натомість акцентував саме на робітниках, що роблять безпосередню роботу⁶⁴.

Радянська праця й ударництво, на думку С. Бак-Морс, є протиставленням тейлоризму, де побудова праці відбувалася на основі наукових розрахунків, щоби встановити робочу норму. Ударництво ж скоріше було розраховане на те, аби ці норми зруйнувати. Працю першої п'ятирічки Бак-Морс описує як мілітаристичну, природну та медичну⁶⁵.

Мілітаризм ударництва є яскравим явищем, котре часто з'являється у досліджуваному нами тексті «Інженерів» Ю. Шовкопляса. Раз у раз бачимо порівняння трудових здобутків на заводі з боями та наступами. У розділі «Три причини» у ході підготовки до покращення роботи на виробництві, один з героїв промовляє: «Коли почнеться наш бій за оволодіння технікою, ми зажадаємо від головного інженера й від тебе, директоре, щоб розум у вас обох став ще гостріший, очі ще зіркіші, щоб ви миттю все вирішували. В бою, як у бою...»⁶⁶ Тут не лише аналогії з воєнними діями, але й звертання уваги на тіло: те, як фізіологія людини теж має «мобілізуватися» для праці.

Природничо-медичний вимір ударництва Бак-Морс пояснює тим, що зображення соціалістичної праці було радше надлюдським, аніж нелюдським та машино подібним. Ударництво ставало буквальним ударом по тілу робітника,

⁶⁴ Ibid. P. 66.

⁶⁵ Buck-Morss S. *Dreamworld and Catastrophe: The Power of Mass Utopia in East and West*. The MIT Press, 2000. P. 111.

⁶⁶ Шовкопляс Ю. «Інженери». Видавництво «Дніпро», 1967. С. 219.

який був змушений працювати більше та швидше, виснажуючи себе заради колективної мети⁶⁷.

Відносини людей та техніки, людей та приладів неодноразово виринають у виробничих текстах. Досягнути максимальних успіхів з мінімальними ресурсами часто є лейтмотивом цих відносин. У романі «Інженери», персонаж Валентин Русевич, інженер дореволюційного покоління та противник радикальних змін і соціалістичних змагань, спершу реагує негативно на ідеї молодших робітників, котре проповідує видобуток хімічних речовин новими способами, встановлення рекордів та ударницької праці. Показовою є його репліка: «Соціалістичне змагання — не панацея. Вірно, воно може відіграти велику роль на шахтах, на металургійних або машинобудівних заводах — там, де людина є вирішальним чинником. Але там, де працюють лише прилади, а люди тільки стежать за їх роботою, — навколо чого там змагатися?»⁶⁸ У цьому прикладі є наголос на розрізненні фізичної та розумової праці. Роман «Інженери» загалом дає більше прикладів розумової праці, ніж фізичної, утім це не виключає моментів знуцання над тілом, що також висвітлено у творі.

Історик Дональд Фільцер у праці, присвячений радянським робітникам та сталіністській індустріалізації вказував, що у період примусової індустріалізації 1930-х рр. робітники привласнили собі контроль над методами та моделями роботи. Це було поширеним явищем, тому неодмінно впливало на загальну економічну ситуацію. Д. Фільцер характеризує тогочасну ситуацію на робочих місцях таким чином: повільна робота (котра відбувалася через постійні перерви між роботою, недбале використання інструментів, зупинки на ремонт приладдя, затримки через обідні перерви, невчасний початок робочого дня, передчасне завершення зміни) спричиняла втрату мільйон годин виробництва на рік. Це сповільняло нове будівництво, а недбалість вимагала додатково витраченого часу та ресурсів на виправлення дефектів, що також приносило збитки.

⁶⁷ Buck-Morss S. *Dreamworld and Catastrophe: The Power of Mass Utopia in East and West*. The MIT Press, 2000. P. 111.

⁶⁸ Шовкопляс Ю. «Інженери». Видавництво «Дніпро», 1967. С. 159.

Утворилася ситуація, за якої економічне зростання виявилось марнотратним, оскільки велика кількість коштів вкладалася у виробництво задля відносно незначних результатів. Справжнє економічне зростання відбувалося не так швидко, оскільки вироблена продукція поверталася як ресурс для підтримки виробництв, що вже функціонували⁶⁹.

Недбале ставлення до роботи, затримки та відволікання від процесу праці висвітлені у «Інженерах» Ю. Шовкопляса. Оскільки роман виконував і повчальну функцію, головний герой Каргат є організатором нових порядків. До призначення Каргата завідувачем лабораторії, місце роботи виглядало так: «Коло вікон і серед кімнати стояли довжелезні столи, поспіль заставлені, крім пальників і примусів, безліччю немитого посуду, металевими та скляними приладами, — тим, що по всіх лабораторіях зберігається у шафах. Скрізь валялися клапті фільтрувального паперу...»⁷⁰ Однак з появою на заводі Каргата, спершу трансформується лабораторія: «Столи — майже порожні: коло кожної з дівчат стояв лише один прилад і зовсім мало посуду. І ніколи ще Каринський не бачив цих столів такими чистими. А резервуари примусів сяяли, мов золоті.»⁷¹, а потім і весь завод. Наведення чистоти на виробництві й перехід до більш дбального ставлення до приладдя та процесу праці загалом, відбувається у вигляді соціалістичного змагання.

II.4. Подібні риси у романах «The Flivver King» Е. Сінклера, «Love on the Dole» В. Грінвуда та «Інженери» Ю. Шовкопляса

Методи організації праці у досліджуваних країнах були спрямовані на єдину мету — підвищити ефективність робітників, що збільшило б обсяги виробництва. Спільною рисою також можна назвати наявність елементів американського тейлоризму у Великій Британії та Радянському Союзі.

⁶⁹ Filtzer D. Soviet Workers and Stalinist Industrialization: The Formation Of Modern Soviet Production Relations, 1928-1941. Pluto Press, 1986. P. 173.

⁷⁰ Шовкопляс Ю. «Інженери». Видавництво «Дніпро», 1967. С. 28.

⁷¹ Там само. С. 73.

Найбільшої уваги тейлоризм, як і фордизм, отримали у Сполучених Штатах, а в інших країнах ці методи застосовувалися лише частково. Відповідно методам організації праці в романах «The Flivver King» Е. Сінклера, «Love on the Dole» В. Грінвуда та «Інженерах» Ю. Шовкопляса приділена різна кількість уваги: американський твір насичений деталями, що стосуються фордизму і процесів праці, тоді як британський та український радянський романи радше зосереджені на репрезентації лише процесів праці.

Подібними є також перші враження героїв від праці на виробництві. Абнер Шатт з роману «The Flivver King» Е. Сінклера, як і Гаррі Гардкасл з «Love on the Dole» В. Грінвуда із захопленням влаштовуються працювати на виробництво, і спершу робота їх вражає та приносить радість, героїв охоплює почуття долученості до чогось важливого. З часом відбувається трансформація героїв: ентузіазм та захоплення Гаррі Гардкасла замінюються на сумніви, тоді як Абнер Шатт, хоч і змінивши ентузіазм на слухняне сумління, все ж залишається лояльним своєму роботодавцю. В «Інженерах» теж відбувається певна трансформація ставлення до праці, утім відмінна від тієї, яку бачимо в американському та британському романах. У Ю. Шовкопляса робітники на заводі спершу ніби нудьгують від того, що не можуть працювати на повну потужність, проте з приходом Каргата, який приносить зміни у виробництво, і найголовніше, приносить нову мету (вперше видобути хімічну речовину піридину в Радянському Союзі), робітники «оживають» і сповнюються натхненням до роботи.

Повторюваність, одноманітність робочих завдань висвітлена у всіх романах. Американський та британський роман звертають більшу увагу на те, що всі процеси праці розділені, і робітники виконують одну конкретну задачу щодня. Ця циклічність набуває негативного характеру, оскільки стомлює героїв, а постійне пришвидшення праці викликають стрес. В українському радянському романі повторюваність зображена меншою мірою, утім, вона все одно присутня, наприклад, у контрольних хімічних лабораторіях, де працівниці щодня виконують одні й ті самі завдання: «...хіміки-аналітики й лаборантки діставали

завдання незалежно від того, над чим вони працювали вчора і що робитимуть завтра. Робота їх була механічною, безперспективного»⁷². В американському та британському прикладах одноманітність праці стосується фізичних завдань, ручної роботи, що не вимагає роздумів. В українському радянському романі частіше йдеться про розумову працю, проте вона так само показана монотонною й подекуди виснажливою.

Тобто розуміємо, що американські, британські та українські радянські романи 1930-х мають не лише відмінні, але й спільні риси. Серед них схожими є враження робітників від роботи на виробництвах, а також повторюваність, циклічність цієї роботи. Об'єднувальною рисою для всіх є мета реорганізації праці: підвищення продуктивності робітників та збільшення виробництва, що також репрезентовано у літературі.

Отже, ми побачили, що для Сполучених Штатів провідними методами організації праці були тейлоризм та фордизм, в основі яких був поділ праці на невеликі прості завдання з метою пришвидшення роботи. Ці методи, зокрема фордизм, зображені у романі «The Flivver King» Е. Сінклера. У Великій Британії не було системи організації праці, котра б домінувала. Поширеними були елементи тейлоризму й системи Бедо. У «Love on the Dole» В. Грінвуда відсутня пряма репрезентація цих елементів, утім в моментах опису монотонності праці та нудьги від неї ми впізнаємо відображення тейлоризму. У Радянському Союзі тейлоризм спершу мав певний вплив, але ударництво та стахановський рух мали більше поширення. Елементи ударництва та соціалістичних змагань спостерігаємо у «Інженерах» Ю. Шовкопляса.

⁷² Там само. С. 75.

РОЗДІЛ III. ТІЛО РОБІТНИКА У РОМАНАХ «THE FLIVVER KING» Е. СІНКЛЕРА, «LOVE ON THE DOLE» В. ГРІНБУДА ТА «ІНЖЕНЕРАХ» Ю. ШОВКОПЛЯСА

Дослідження виробничої втоми, наукові теорії менеджменту, спроби зрозуміти та «маніпулювати» людським тілом прагнули розробити проєкт тіла, який би став основою для «нового типу» ідеальної людини ХХ ст. — людини-машини. Як зазначає Синтія Комакіо, у фізичному плані результати цього проєкту були невтішними: синхронізація рухів у людській праці не могла досягти ідеалу рухів машинного рівня. Навіть повторювані рухи людського тіла не можуть повністю контролюватися фізіологічними зусиллями, якими б вольовими та дисциплінованими вони не були б. Тіло людини не може бути перепроєктоване на машинний лад. У силу власної чуттєвості, люди створюють недосконалі машини⁷³.

III.1. «Механічність» тіла та втома у «The Flivver King» Е. Сінклера

У методах організації праці тіло робітника є предметом дослідження, оскільки вимірюються можливості тіла, кількість витраченого часу на виконання завдання, кількість потрібного часу на відпочинок. Тейлоризм і фордизм з максимальним поділом повторюваних завдань схильні механізувати людину, і прагнути, аби рухи робітника були доведені до автоматизму.

С. Комакіо у статті «Mechanomorphosis: Science, Management, and «Human Machinery» in Industrial Canada, 1900-45» зазначає, що людське тіло ввібрало в себе індустріальний символізм через зображення та порівняння тіла з машинами, двигунами та навіть фабриками. Наука про працю досліджувала зв'язок між машиною та людиною, і це дозволяло «калібрувати» робітників, «механічно» налаштовувати їхні тіла, аби краще пристосувати їх до машин. У темі здоров'я

⁷³ Comacchio С. *Mechanomorphosis: Science, Management, and «Human Machinery» in Industrial Canada, 1900-45. Labour/Le Travail*. № 41. 1998. P. 65.

робітників, акцент з фізичної витривалості був зміщений на оптимізацію ефективності праці. Також авторка робить спостереження, що тогочасна медична сфера переймає «машинний» словник, і порівнює людське тіло з технічними частинами та деталями, а коли йдеться про хвороби та проблеми зі здоров'ям, то застосовуються метафори, на кшталт, людина «занедбала свою машину», «використовувала її занадто інтенсивно» або «довго не вичищала попіл». Велика індустріальна капіталістична система суспільства містила тіло і машину, які були (або мали стати) взаємозамінними складовими частинами цієї системи⁷⁴.

У романі «The Flivver King», окрім показової цитати про те, що головний герой став «гвинтиком у машині», про котру ми зазначали у попередньому розділі, є й інші моменти, у котрих висвітлюється тіло робітника. Опис робочого місця головного героя Абнера Шатта виглядає так: «Знову почалося життя людей і машин, брязкіт і стукіт. Звичайному перехожому це здавалося явищем, що паралізує нерви, але для Абнера це був нормальний стан праці; він розрізняв кожен звук на слух і миттєво помічав, якщо з'являвся якийсь дивний і, можливо, небезпечний звук»⁷⁵. Тут бачимо те, що робітник, як і прагнув тейлоризм, ніби підлаштований під рух машин. Швидка реакція на будь-які звуки, що сигналізували про несправність чи небезпеку також свідчить про це.

Тіло, що невинно рухається, і робітник, що невинно працює, стомлюються, утім про якісний відпочинок не йдеться: «Ти можеш відпочивати вдома, але в робочий час ти працюєш за гроші компанії, зароблені власним потом»⁷⁶. А якщо виявляти слабкість та дозволяти втомі брати верх над власним тілом, існують ризики, що тебе просто замінять на іншого робітника, що охоче чекає на цю можливість. Тому попри фізичну втому Абнер Шатт продовжує працювати: «Робота Абнера давала відпочинок його втомленим ногам, але його спина почала жахливо боліти, а руки були готові відмовити через те, що Абнер постійно їх тримав перед собою»⁷⁷. Герой ставиться до роботи з повагою, вона

⁷⁴ Ibid. P. 38-42.

⁷⁵ Upton S. The Flivver King. Werner Laurie Ltd, 1937. P. 39.

⁷⁶ Ibid. P. 35.

⁷⁷ Ibid. P. 106.

приносить йому почуття самовдоволення та гордості всупереч щоденному виснаженню.

Опісля Першої світової війни, вчені та медики сконцентрувалися над усуненням втоми, яка вважалася вадою організму людини. Втома перешкоджала повній реалізації людського механізму, будучи останньою межею перед найвищим рівнем продуктивності. Втома не лише була джерелом неефективності, вона ніби зображала відхилення від механічного ідеалу, яким мала стати людина в тогочасному індустріальному порядку⁷⁸.

Макс Фрейзер у своїй статті, присвяченій зображенню рук в американській візуальній культурі 1930-х писав про те, що в епоху людського мотора, за висловом А. Рабінбаха, робітників перевчали думати руками, а не головою. Цьому сприяв поділ праці, який спрощував робочі завдання так, аби робітники більше зосереджувалися на процесі, а не на роздумах та розрахунках⁷⁹.

М. Фрейзер хоч і зосередився на візуальній культурі, утім його роздуми можна використати в аналізі літератури. Важливим є теза про те, що руки могли символізувати як силу, так і слабкість тіла робітника, але в будь-якому разі вони передавали відчуття людяності, яке втрачалось у «механізованій людині»⁸⁰. У романі «The Flivver King» руки робітника символізують його зусилля: «Так само його руки та одяг, який він носив, підтверджували, що він багато працював»⁸¹.

III. 2. Від переваги людини над машиною до переваги машини над людиною у «Love on the Dole» В. Грінвуда

У момент, коли Гаррі вперше потрапляє на територію виробництва Марлоу, він все ще був працівником ломбарду. Перша річ, котра вражає юнака — робітники. Одягнений в офісну уніформу, він відчуває тиск від думки, що

⁷⁸ Comacchio C. Mechanomorphosis: Science, Management, and «Human Machinery» in Industrial Canada, 1900-45. *Labour/Le Travail*. № 41. 1998. P. 55.

⁷⁹ Fraser M. Hands off the Machine. Workers' Hands and Revolutionary Symbolism in the Visual Culture of 1930s America. *American Art*. Vol. 27, № 2. 2013. P. 103.

⁸⁰ Ibid. P. 110.

⁸¹ Upton S. *The Flivver King*. Werner Laurie Ltd, 1937. P. 24.

Йому доведеться далі працювати службовцем: «Йому стало соромно, і він поповз вздовж стін, намагаючись стати непомітним. Всі ці чоловіки і хлопці носили комбінезони; вони не були клерками, вони були Чоловіками, які займалися чоловічою роботою»⁸². Гаррі також хочеться бути частиною цих чоловіків, і він бажає, аби його праця залишила відбитки на зовнішності: «Йому хотілося, аби йдучи додому, його обличчя було вимазане маслом і брудом, як доказ того, що він виконує свою роботу...»⁸³

Спершу Гаррі виконує доручення на виробництві, його не пускають працювати з інструментом. Коли це нарешті стається, герой захоплений, попри те, що ця робота не потребує великої кількості знань: «Він розглядав його з гордістю власника, ласкаво провів рукою по ньому, торкнувся його механізму і втупився в нього очима...»⁸⁴. Складається відчуття, що герой відчуває себе важливим, і ця важливість проявляється у можливості керувати верстатом. Верстат викликає захоплення, проте Гаррі відчуває своє панування над технікою. Тут також бачимо згадку про руки робітника, що ще раз повториться у тексті пізніше, проте в іншому контексті.

«Токарно-гвинторізний верстат, який потребував лише допомоги руки, щоб увімкнути подачу струму; який міг працювати безперервно, без докорів сумління, двадцять чотири години на добу, сім днів на тиждень без перерви на обід; Річ, яка сама себе годувала, функціонувала з математичною точністю, «могла робити все, крім розмов», як хтось висловився»⁸⁵. Якщо у попередній цитаті, Гаррі ставився до машини обережно і навіть з певною ніжністю проводив по ньому рукою, то тут відбувається зміна ставлення героя. Ентузіазм від роботи спадає, тепер машина перестає бути об'єктом захоплення, і потребує лише механічних рухів руки. Цей опис верстата також наштовхує на думку про те, що Гаррі ніби втрачає свою панівну позицію над технікою, яку він мав до цього.

⁸² Greenwood W. *Love on the Dole*. Vintage, 1993. P. 19.

⁸³ Ibid. P. 54.

⁸⁴ Webster R. *Love on the Dole and the Aesthetic of Contradiction. British Working-Class Novel in the Twentieth Century* / ed. by Jeremy Hawthorn. Edward Arnold (Publishers) Ltd, 1984. P. 56.

⁸⁵ Ibid. P. 56.

Верстат, на відміну від людського тіла, може безперервно працювати без помилок — це викликає в героя фрустрацію й сумніви стосовного власної важливості.

III.3. Випробовування тіла у «Інженерах» Шовкопляса

Стахановський рух є феноменом, у котрому проявляються особливості праці та радянського робітничого тіла. На думку Бак-Морс, стахановський рух у СРСР прийшов на заміну американському тейлоризму. Стахановське тіло відчуває біль, і цей біль та фізичні страждання однієї людини на користь цілого колективу стають екстазом. У тріумфі тіло водночас знищується⁸⁶. Знищення тіла на користь колективної мети в реальності робилося заради індивідуальних інтересів, оскільки стахановці отримували вищу зарплатню, бонуси та кар'єрну мобільність⁸⁷.

У «Інженерах» Ю. Шовкопляса найбільш інтенсивним моментом праці й випробовування власного тіла є розділ «Перший піридин», у якому відбувається кульмінація твору. Робітники заводу ставлять експеримент і намагаються видобути перший піридин у Радянському Союзі. Цей експеримент є небезпечним для здоров'я, оскільки потрібного приладдя нема і все виготовлюється власноруч, а хімічні речовини, що випаровуються у процесі експерименту є отруйними.

Головний герой Каргат не зважає на небезпеку й щиро вірить у те, що його експеримент вдасться. Коли цей момент праці розпочинається, герой відчуває фізичний біль у тілі, проте продовжує рух. Згодом отруйні речовини таки починають діяти на його тіло, і навіть через це Каргат не спиняється: «Ніхто нічого не помітить, а в нього, Каргата, вистачить сили витримати і не таке»⁸⁸.

⁸⁶ Buck-Morss S. *Dreamworld and Catastrophe: The Power of Mass Utopia in East and West*. The MIT Press, 2000. P. 182.

⁸⁷ Filtzer D. *Soviet Workers and Stalinist Industrialization: The Formation Of Modern Soviet Production Relations, 1928-1941*. Pluto Press, 1986. P. 185-186.

⁸⁸ Шовкопляс Ю. *Інженери*. Видавництво «Дніпро», 1967. С. 426.

Напруга в його тілі зростає, та він намагається це приховати й продовжити працю заради мети: «Десять хвилин минуло, а залишилося ще стільки ж... Думки про те, що він не витримає, у Каргата не з'явилося. Але — то буде мить найбільшого за все життя щастя, коли минуть нарешті ці десять хвилин»⁸⁹.

Навіть коли тіло героя настільки слабне, що його доводиться забирати від місця експерименту, думками він все ще переймається за долю видобутої речовини: «Немов не він, а хтось сторонній подумав, що розчин, отже, вже відстоюється, за годину можна буде взятися до останньої операції, яка вивершить їх перемогу — до знімання піридину з поверхні розчину. А тим часом можна заплющити очі, ні про що не думати, відпочивати... Стало зовсім легко. І раптом гострий біль струснув усе тіло»⁹⁰. Попри те, що праця Каргата упродовж всього роману була розумовою, у цьому епізоді Ю. Шовкопляс показує, що герой може не просто взятися за фізичну працю, але й повністю знехтувати своїм тілом у процесі. Відбувається ніби принесення власного тіла в жертву заради ефемерної мети. Наступає тріумф, після якого Каргат проводить декілька днів у напівпритомному стані. Коли герой повертається до свідомості, він прагне працювати далі, проводити нові експерименти. Він готовий самознищувати власне тіло знову і знову.

Підсумовуючи, можна сказати, що у проаналізованих романах тіло робітника зображене в різний спосіб, проте у всіх творах це тіло, котре працює, виснажується і не може зрівнятися з машиною. У «The Flivver King» Е. Сінклера бачимо, що хоч робітник і може органічно підлаштуватися під роботу машин, він все одно піддається втомі, його тіло болить. «Love on the Dole» В. Грінвуда дає приклад трансформації ставлення робітника до машини: від панівного захоплення до розчарування через розуміння, що машина має переваги над людиною. Ю. Шовкопляс у «Інженерах» зображає небезпечне випробовування тіла задля вищої мети, що в реальності робилося заради власних інтересів.

⁸⁹ Там само. С. 427.

⁹⁰ Там само. С. 429.

ВИСНОВКИ

У нашій роботі ми проаналізували зображення процесів праці в обраних пролетарських романах США, Великої Британії та радянської України 1930-х рр.

У першому розділі ми ознайомилися з історичним контекстом 1930-х рр. у США, Великій Британії та радянській Україні. Велика депресія, що визначає американські 1930-ті значно вплинула на рівень життя громадян Сполучених Штатів. Багато хто втратив роботу, зокрема безробіття зросло у промисловому секторі. Велика Британія у 1930-х також була в стані економічної кризи, що розпочалася ще у 1920-х. На Північну Британію припав найбільш удар, оскільки в тому регіоні знаходилася значна кількість промислових виробництв, прибуток яких значно скоротився в часи кризи, що призвело до зростання безробіття в регіоні. Радянська Україна в цей час переживала масову колективізацію, масштабну індустріалізацію, а також репресії сталінського режиму, що відомі як Великий терор 1937-1938 рр.

Література у 1930-ті рр. не припиняла свого розвитку. У цю декаду американські та британські письменники у своїх творах рефлексували над причинами та проблемами, що стосувалися економічної кризи, а також пробували уявляти бачення майбутнього. У Радянському Союзі 1930-х соціалістичний реалізм утверджується як провідний стиль у літературі та мистецтві загалом.

Другий розділ присвячений дослідженню форм організації праці у 1930-х рр. Ми розглянули тейлоризм та фордизм, основна мета яких полягала в підвищенні ефективності виконання робочих завдань працівниками. Для цього використовувався поділ праці на маленькі нескладні завдання, що мало б полегшити працю та пришвидшити її. Проаналізувавши зображення тейлоризму та фордизму у романі «The Flivver King» Е. Сінклера, ми помітили, що у творі присутній мотив пришвидшення праці й поділу завдань, що виснажувало працівників. У Великій Британії 1930-х у сфері організації не було єдиної панівної системи, котру би широко застосовували. Поширеними були елементи

тейлоризму та системи Бедо. Система Бедо зосереджувалася на вивченні витраченого працівниками часу на роботу та відпочинок. Це дозволяло розрахувати скільки зусиль витрачали робітники та зробити працю ефективнішою. У романі «Love on the Dole» В. Грінвуда можна знайти елементи тейлоризму, що проявилися в описах повторюваних нескладних завдань. У Радянському Союзі в організації праці певний час були елементи тейлоризму, але наймасштабнішими формами праці можна назвати ударництво та стахановський рух. Деякі аспекти ударництва та стахановського руху, такі як понаднормова праця та велике навантаження на тіло робітника, відображені у романі «Інженери» Ю. Шовкопляса.

Третій розділ зосереджений на розгляді зображення тіла робітника в обраних романах. Е. Сінклер у «The Flivver King» описує тіло, що відчуває біль та втому від праці. Попри те, що робітник підлаштовується під темп машин, він все одно не може досягти ідеалу автоматизованого механізму. У романі «Love on the Dole» головний герой, робітник, переживає зміну ставлення до машини від захоплення до зневіри через те, що машина може невтомно працювати, і цим перевершувати людину. Роман «Інженери» Ю. Шовкопляса ілюструє рису стахановського руху — випробовування тіла робітника заради загального блага й досягнення спільної користі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. A History of 1930s British Literature / ed. by B. Kohlmann, M. Taunton. Cambridge University Press, 2019. 478 p.
2. Armengol J. M. Gendering the Great Depression: rethinking the male body in 1930s American culture and literature. *Journal of Gender Studies*. Vol. 23, № 1. 2014. P. 59-68.
3. Buck-Morss S. Dreamworld and Catastrophe: The Power of Mass Utopia in East and West. The MIT Press, 2000. 387 p.
4. Burns W. A Brief History of Great Britain. Facts on File, 2021. 485 p.
5. Clark K. The Soviet Novel: History as Ritual. University of Chicago Press, 1981. 293 p.
6. Comacchio C. Mechanomorphosis: Science, Management, and «Human Machinery» in Industrial Canada, 1900-45. *Labour/Le Travail*. № 41. 1998. P. 35-67.
7. Connor J. Communism and the working class. *The Cambridge Companion to British Literature of the 1930s* / ed. by J. Smith. New York: Cambridge University Press, 2019. P. 113-127.
8. Constantine S. Social Conditions in Britain 1918-1939. Routledge, 1983. 60 p.
9. Crowden J. P. Industrial Efficiency and Fatigue. *Proceedings of the Royal Society of Medicine*. 1930. P. 479-486.
10. De Gier E. Documentary Industrial Novels and the Sociology of Work in the Twentieth Century. Amsterdam University Press, 2023. 188 p.
11. Eldridge D. American Culture in the 1930s. Edinburgh University Press, 2008. 289 p.
12. Filtzer D. Soviet Workers and Stalinist Industrialization: The Formation Of Modern Soviet Production Relations, 1928-1941. Pluto Press, 1986. 338 p.
13. Foley B. Radical Representations: Politics and Form in U. S. Proletarian Fiction, 1929-1941. Duke University Press, 1993. 485 p.

14. Fraser M. Hands off the Machine. Workers' Hands and Revolutionary Symbolism in the Visual Culture of 1930s America. *American Art*. Vol. 27, № 2. 2013. P. 94-117.
15. Freeman J. B. Behemoth: A History of the Factory and the Making of the Modern World. W. W. Norton & Company, 2019. 448 p.
16. Gaughan M. Alternative Forms of Modernity: Three Generations of Working-Class Fiction (Lawrence, Greenwood, Sillitoe), 1910-1960. PhD. The University of York, 2007. 269 p.
17. Hapke L. Literature and Labor. *The Cambridge Companion to American Literature of the 1930s* / ed. by W. Solomon. Cambridge University Press, 2018. P. 127-144.
18. Hughes T. P. American Genesis: A Century of Invention and Technological Enthusiasm. Penguin Books, 1990. 529 p.
19. Rabinbach A. The Human Motor. Energy, Fatigue and the Origins of Modernity. Basic Books, 1990. 402 p.
20. Recharting the Thirties / ed. by P. J. Quinn. Susquehanna University Press, 1996. 303 p.
21. Scott P. The wolf at the door: The trade union movement and overseas multinationals in Britain during the 1930s. *Social History*. Vol 23, № 2. 1998. P. 195-210.
22. Sean A. At War with the Machine: Canadian Workers' Resistance to Taylorism in the Early 20th Century. *The Great Lakes Journal of Undergraduate History*. 2015. P. 7-19.
23. Solomon W. Introduction. *The Cambridge Companion to American Literature of the 1930s* / ed. by W. Solomon. Cambridge University Press. 2018. P. 1-17.
24. The Cambridge Companion to British Literature of the 1930s / ed. by J. Smith. New York: Cambridge University Press, 2019. 269 p.
25. The Power to Manage? Employers and Industrial Relations in Comparative Historical Perspective / ed. by S. Tolliday and J. Zeitlin. Routledge, 1991. 352 p.

26. Webster R. *Love on the Dole and the Aesthetic of Contradiction. British Working-Class Novel in the Twentieth Century* / ed. by J. Hawthorn. Edward Arnold (Publishers) Ltd, 1984. 162 p.
27. Whitston K. Scientific Management and Production Management Practice in Britain between the Wars. *Historical Studies in Industrial Relations*. № 1. 1996. P. 47-75.
28. Голубєва З. Український радянський роман 1920-х. Вид-во Харківського університету, 1967. 214 с.
29. Гундорова Т. Соцреалізм: між модерном і авангардом. *Слово і час*. № 4. 2008. С. 14-21.
30. Дончик В. Український радянський роман. Рух ідей та форм, (1941-1981). Дніпро, 1987. 430 с.
31. Попович М. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 1998. 728 с.
32. Свєрбілова Т. «Колгоспна трагедія» як формульний та інноваційний жанр: жанровий синтез в аспекті компаративної поетики (випадок І. Микитенка та М. Куліша). *Studia Sovietica*. 2011. Вип. 2. С. 146—156.
33. Ткаченко М. Особливості виробничої прози в українській радянській літературі: повість Дмитра Бузька «Домни». *Слово і Час*. № 6. 2021. С. 66-81.
34. Філатова О. Український «виробничий» роман: текст і контекст. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки*. 2011. Вип. 208. С. 21—28.

ДЖЕРЕЛА

1. Greenwood W. Love on the Dole. Vintage, 1993. 275 p.
2. Upton S. The Flivver King. Werner Laurie Ltd, 1937. 236 p.
3. Шовкопляс Ю. Інженери. Видавництво «Дніпро», 1967. 439 с.